

10. Az intézet az önképzőkör mellett vagy ellen foglal-e állást? Ennek megokolása.

11. Felsorolandók cím, évszám és terjedelem említésével az önképzőkör kiadványai: lapok, folyóiratok, munkák, évkönyvek.

12. Felsorolandók azok a közéletben szerepelt kiváló férfiak, akik már az intézet önképzőkörében kiténtek.

13. Az évi Értesítőkből közölt beszámolókon kívül megjelennek-e ott külön értekezések az önképzőkörrel vagy a tanárok tol-láblól más helyen?

14. Az intézet vagy az önképzőkör kéziratтарыban fellelhető egyéb érdekes és értékes adatok. Betekintés, illetőleg felhasználás végett kérem eredeti okmányoknak (esetleg másolatban) és nyomtatványoknak kikölcsönzés formájában való beküldését*

Kemény Ferenc.

A tankönyv szerepe a mai oktatásban.

Az iskola célját és rendeltetését vizsgálva ma két szélsőséges felfogással találkozunk. Az egyik csakis a művelődési értékek hordozóját, az átszármaztatott értékek terjesztőjét, a másik csupán a fejlődő gyermeki lélek belső kibontakozásának egyik tényezőjét látja benne. Az előbbi az ismeretanyag egyszerű közlésében, a másik magában a lelki hatásban, az anyagtól csaknem elvonatkoztatott szellemi munkában látja az iskola feladatát.

Ez a két ellentétes felfogás az alkalmazott pedagógia területén is sok meddő vitára ad alkalmat. A vita eldöntése annál nehezebb, minél általánosabb érvényűnek gondolt vélemények és megállapítások ütköznek össze. Az általánosítások körében ugyanis bőven teremnek az antinómiák, ezek pedig csak a zűrzavart fokozzák, de az eszmék tisztázására nem alkalmasak.

Ezért kívánatos a kérdéseket konkrét formában felvetni, mert így könnyebb az igazság gyökeréig eljutni és a valóságot a maga egyszerűségében feltárni. Erre az egyszerűsége és világosságra törekedtem, mikor az alábbiakban megkíséreltem kifejezni és tisztázni a tankönyv szerepének konkrét kérdését.¹

A tankönyv az oktatásban feldolgozandó ismeretek kész foglalata. A tantervhez igazodva megszabja az anyag kiválasztását és egymásutánját, megjelöli a tanítás irányát és rögzíti kereteit. Nem több és nem kevesebb, mint az oktatás *vezérfonala*, amely a tantervben meghatározott ismeretanyagot részletes kidolgozásban tartalmazza és így mintegy középhelyet foglal el a tanár és tanuló munkája között. Eppen ezért hivatva van

* Hozzászólást és adatbeli hozzájárulást köszönettel fogad a szerző: Budapest, V, Pannónia-utca 14.

¹ Fejtegetéscím csak a szorosabb értelemben vett tankönyvre szorítkoznak, tehát például a nyelvkönyvek, olvasókönyvek szerepére ebben a fogalmazásban nem vonatkoztathatók!

arra, hogy az oktatás összhangját szolgálja és előmozdítsa azt az összhangzó egységességet és kapcsolatot, amely nélkülözhetetlen a tanítás folyamatának három összetevője: a tanár előkészítő munkálkodása, az iskolai feldolgozás, továbbá a tanuló otthoni munkája között.

A tanár a tankönyv szemmel tartásával végzi a tervszerű előkészület munkáját, készíti el tanmenetét, majd pedig óravázlatát. Amennyire lehetséges, az oktatás menetében, sőt a gondolatmenet főbb mozzanataiban is a tankönyvhöz igazodik. A jó tankönyvben tehát erős támaszt talál a tanár, mert hozzá való igazodással könnyen felleli azokat a kereteket, amelyekben belül ismereteinek gazdagságából szabadon meríthet és ezáltal egyéni értékeinek érvényesülése mellett oktatása leginkább céltudatos és eredményessé lehet.

A tanuló otthoni munkájának is biztos segítője a tankönyv, mert benne leli fel mindazokat a tudnivalókat, adatokat, neveket, talál, szabatos kifejezéseket, meghatározásokat és az egész gondolatmenetet kifejítő leírásokat, amelyeknek átismétlésével az iskolában feldolgozott ismeretanyagot otthon felidézheti, begyakorolhatja és emlékezetébe vésheti.

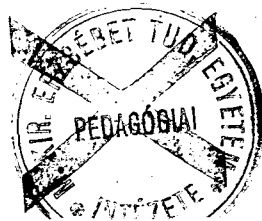
Noha a tankönyv az oktatásnak a fentiek szerint is fontos és értékes eszköze, mégsem illeti meg az az elsőség, amely valamikor osztályrészül jutott neki. Abból az elsőbbséges szerepből, amelyet a törvények a nevelés célkitűzésének juttatnak, önként következik, hogy az oktatás középpontjában korántsem a tankönyv áll a maga öncélúságával, hanem a nevelő hatás szempontjából értékes ismeretanyag, amelynek elmélyedő iskolai munkában való közös feldolgozása az oktatásnak legelsőrangú és legnagyobb értékű feladata. Az iskolában tehát nem a tankönyvet tanítjuk, nem a tankönyv szövegét magyarázzuk, hanem az ismeretanyagot mint a műveltség értékes alkotóelemét s az emberré nevelés értékes tényezőjét dolgozzuk fel. Ezt a magasabbrendű iskolai munkát nem pótolhatja, semmiképpen nem helyettesítheti, csak kiegészítheti és egyes vonatkozásaiban előkészítheti a tanuló otthoni munkássága. Ezért a tanuló otthoni tanulásának is az iskolai munkához mint középponti tevékenységhez kell idomulnia és a tanári munka hatása alatt, a tanári egyéniség kisugárzásának visszfényében kell lefolynia. A tanulóknak otthon tehát mintegy újra át kell élnie a tanítási órán szerzett benyomásait, mert csak így lehet munkája az iskolai feldolgozásnak valóban szerves része és hasznos kiegészítője. Ezeknek a benyomásoknak és élményeknek felidézésére jó szolgálatot tesznek az úgynevezett munkafüzetek is, amelyekbe a tanulók emlékeztetőül bejegyzik az oktatás folyamán a táblára kerülő vezérszavas vázlatot, egyes adatokat és vázlatos rajzokat. Ezek a vázlatok (táblai vázlatok) kedvező esetben a tankönyvben kifejlesztett gondolatok vázlatai és így nem pótolják, csak kiegészítik a tankönyv célszerű használatát. Bármennyire hasznos és nélkülözhetetlen eszközei ugyanis a mai tanításnak az ilyen

vázlatos csoportosításban és áttekinthető elrendezésben összeállított feljegyzések, mégis csupán megindítói és irányítói lehetnek annak a folyamatnak, amelynek eredményeként a tanuló előtt otthon is kibontakoznak az iskolai feldolgozás körvonalai. A vázlat irányítása mellett a tankönyv megfelelő részletének (a „leckének“) gondos áttanulmányozása az a feladat, amelyben a tanuló otthoni munkájának lényege megjelölhető. A vázlatban jelzett gondolatok ugyanis a tankönyv szövegében öltönek újra testet. Az otthoni értelmes tanulás ilyen módon nem valami különálló feladat, hanem szervez része a közös iskolai feldolgozásnak, mert részleteiben is annak egyes mozzanataihoz tapad:

Az értelmes, célszerű és gazdaságos tanulásnak módozataiba a kezdő fokon, valamint minden újabb ismeretkör tárgyalásának megindítása alkalmával be kell vezetni a tanulókat. A népiskolában nem sajátítják el a tankönyv használatának készségét, ezért a legelső fokon az otthoni feladat alig lehet több, mint az iskolában megtanult ismeretek rövid foglatának átisméltése vagy egyes egészen természetes alkalmazásokból merített apró feladatok elvégzése. Erre is nagy gonddal, óvatos fokozatossággal kell a tanulókat megtanítani. A felső fokon kellő irányítás és vezetés mellett a tanulók otthoni munkája is jól használható, ha kellőképen előkészítettük a lényeges részek feldolgozásával, a nagyobb nehézségek elhárításával és a vázlatos gondolatmenet kiemelésével. Ezen a fokon ilyen módon már inkább előtérbe léphet a jó tankönyv, amelynek okos használatával nemcsak az egyes fogalmak és jelenségek szabatos kifejezésére szolgáló szókincset rögzítheti a tanuló, hanem arra is alkalmas van, hogy gyakorolja magát a szakkifejezésekben és a tudományos előadásban s ezáltal fejlessze gondolatainak művelt emberhez méltó, önálló kifejezésében elért készségét.

A tananyagnak a tankönyvből való emlékezetbevívésétől ma már okvetlenül tartózkodni kell. Szószzerinti betanulásra még a leggondosabban szerkesztett tankönyv szövege sem alkalmas. Erre csak irodalmi értékű költői művek, az irodalom remekei érdemesek. Ezeken kívül szükség lehet egyes tanulmányok rendszeres elemeinek, egyes alapfogalmaknak, alaptételeknek szószzerinti betanulására is (nem szólva a nyelvi tárgyakban a szókincsnek és egyes kifejezéseknek nélkülözhetetlen emlékezetbevívéséről). Minderre azonban természetesen csak gondos feldolgozás után kerülhet a sor.

Az egyes tantárgyak didaktikájának keretébe tartozik azoknak az útbaigazításoknak a vázlata, amelyeknek nyomán a tanár kioktathatja a tanulókat a tankönyv helyes használatára, helyesebben az otthoni tanulás megfelelő módozataira. A fentiekben kifejtett célkitűzés hangsúlyozása végett mégis szükségesnek látszik annak körvonalozása, miként történjen a tanulók otthoni munkájának általános irányítása s miként biztosítható a tankönyv használatának az a módozata, amely leginkább összhangban van az iskolai munka középponti helyzetének elvével.

Ez az általános érvényű irányítás elsősorban az osztályfőnök feladata. A tanulók napirendjének megbeszélése, kidolgoztatása és ellenőrzése során mindenekelőtt felhívja az osztályfőnök a figyelmet arra, milyen erővesztéssel jár az elmélyedés nélkül végzett szellemi munka és milyen következményei lehetnek az utolsó percekre halogatott, elhamarkodott leckeatanulásnak, amikor a tanuló szeme előtt már nem az érdeklődésre érdemes ismeret, hanem csupán a másnapi számonkérés fenyegető kényszere lebeg. Rámutat arra, hogy az ilyen munka pillanatnyi eredménye csak látszólagos, mert az így szerzett ismeretek felszínesek és az emlékezetből is könnyen kiesnek. Az alapos tanuláshoz idő és elmélyedés szükséges. Az elmélyedés forrása és kiindulópontja az iskolai feldolgozás. Aki tehát a könyv szövegének felszínes megtanulásában látja otthoni feladatát, az elszakad az igazi tanulás forrásától és elhanyagolja az oktatásnak legfontosabb tényezőjét. Az ilyen tanuló végzetes hibába esik, mert egyes feleletei sikerülhetnek ugyan, de az így szerzett ismeretek arra sem alkalmasak, hogy biztosítsák a tárgy áttekinthető tudását, még kevésbé arra, hogy a tanulónak igazi szellemi birtokává, az iskola által közvetített művelődés egészének szerves részévé váljanak.

A tanuló tehát munkafüzetének gondos tanulmányozásával kezdje meg az iskolai feldolgozáshoz kapcsolandó otthoni munkáját. A tanórán a tanár táblai vázlata alapján csak egyes vezérszavakat, csoportba foglalt adatokat, áttekinthető táblázatokat vagy egy-két vonással odavetett vázlatos rajzokat jegyzett munkafüzetébe. Ezeket a hiányos adatokat most a feldolgozás egyes mozzanatainak élménye egészíti ki. Az egyik vezérszó a célkitűzést, a másik talán a megindulást, a harmadik a gondolatmenet további kibontakozását juttatja a tanulónak emlékezetébe. Egy-egy vázlatos rajz a szemléltetést eleveníti fel, a táblázatok a rendszerezés emlékezetbevitelét segítik elő. Egyik-másik adat talán arra a kerülő útra is emlékeztet, amelyet a közös munka folyamán meg kellett tenni, hogy a helyes eredmény kialakuljon. Másutt talán egy-egy epizód vagy talán az is eszébe ötlök a tanulónak, hogy melyik társa találta először „fején a szöveget”. Ilyen módon mintegy felelevenedik a tanítási órának emléke a maga érzelmi hatásaival és akarati indításaival együtt.

A munkafüzet tanulmányozása után következik a tankönyv megfelelő szövegének gondos olvasása és egyes részletekben a munkafüzet feljegyzéseivel való egybevetése. Ha a munkafüzet vezérszavai hiányosan jelezték a gondolatot, most kiegészülhet a kép. Némely gondolatnak szóban való kifejezése nehézséget okozhat, most itt készen található az odaillő szavak és találó kifejezések. Egyes gondolatok láncolatában viszont biztosan eligazítanak a munkafüzetben feljegyzett csoportosítások, táblázatok, rajzok stb. A már feldolgozott s így ismert fogalmaknak, eseményeknek, tényeknek és leírásoknak a tankönyv szövegében

való közlése szinte újabb élmény erejével hat a tanulóra. Így válik az ismeretek elmélyedő tanulmányozása teljessé. A világosan megértett és elsajátításra megérett ismeretek emlékezetbevésésének most már semmi akadály.

Az ismeretek begyakorlásának és emlékezetbevésésének első mozzanatai különösen az alsó osztályokban már a tanítási órán megkezdődnek. Az órát befejező összefoglalás célja ugyanis nemcsak a lényeges ismereteknek kiemelése, hanem az emlékezetbevésés megindítása is. Ámde a tanár éppen ebben a munkájában érzi leginkább az időhözkööttség korlátait. Egyes tanulók pedig lassúbb munkaütemüknél vagy fáradtságuknál fogva kevésbé tudnak az órának ebben a befejező részében lépést tartani. Az ebből származó hiányokat és egyenetlenségeket a tanuló most saját munkaütemében hozhatja helyre. Az előbbieken vázolt elmélyedő előkészítés után most már kiegészítheti és befejezheti a begyakorlás és emlékezetbentartás munkáját. Általában célszerű a részletenként való (frakcionáló) tanulást ajánlani. A részletek láncolatának bevésésére külön figyelmet fordítson a tanuló, hogy az egybefoglalás követelményét se hanyagolja el. A gondolatmenetnek ebben a rögzítésében is jó szolgálatot tehet a munkafüzet.

A kifejezőképesség és előadóképesség fejlesztése céljából, de az emlékezetbentartás ellenőrzése végett is ajánlatos a megtanult anyag főbb gondolatainak hangos vagy hangtalan elmondását is tanácsolni. Az elmondás helyességéről a munkafüzet vezérszavas gondolatmenete alapján győződhetik meg a tanulók. Ilyen módon tanulásának ebben a befejező részében is ellenőrizheti magát, hogy nem szakadt-e el az iskolában átélt feldolgozó munkától és a könyvből tanultak fonalán nem halmozott-e fel elszigetelt, tehát az iskolai munkaközösségben felépített tanítási anyag láncolatossá váló egységébe nehezen illeszthető ismereteket.

Eszerint az otthoni tanulás lépcsőfokait röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A munkafüzet gondos tanulmányozásával az iskolai munka élményeinek felidézése.

2. A tankönyv egyes részleteinek olvasása és a munkafüzet feljegyzéseivel való egybevetése.

3. Az ismeretek begyakorlása a munkafüzetben feljegyzett gondolatmenet és a tankönyv szövegéből vett kifejezések szemeltartásával.

4. Az anyag főbb gondolatainak elmondása.

A fentiekben nem történt említés az ismereteknek gyakorló példákön való alkalmazásáról, a szó szerinti betanulás szabályairól, sem az idegen szavak megtanulásáról, mert ezek már az egyes tantárgyak módszerének keretébe tartoznak.

Meg kell azonban említeni azt, hogy egyes nehezebben fel fogható tárgyokban kívánatos annak szorgalmazása, hogy a ta-

nulók már az iskolai közös feldolgozás napján iparkodjanak az új fogalmak és gondolatok tanulmányozására időt szakítani. Különösen a két-háromórás tárgyak óráinak aránytalan elosztása esetén történhetik meg, hogy a következő órát megelőző napig hosszabb idő telik el, közben elmosódik a tanár vezetésével lefolyt közös iskolai munkának hatása, ennél fogva iskolai élmények felújítása már nehézségekbe ütközik. A tanulóknál pedig gyakran ez hozza létre azt a felületességet, hogy az iskolai előkészítéssel nem törődve, a tankönyv szövegének pusztá megtanulásával, tehát az értékes tanári munkának teljes elhanyagolásával oldják meg feladatukat.

Az oktatás a tanár lelkes személyiségéből kiáradó és közvetlen lélektani hatásokra építő folyamat. A tankönyv szövege ezt semmiképen sem pótolhatja. Nem célszerű és nem helyeselhető tehát a tankönyvnek olyan felfogásban való szerkesztése, mintha a tankönyv magára az oktatásra vállalkoznék s a tanár egyéniségéből folyó és ízt is igyekeznék az oktatás anyagában érvényesíteni. Vagyis a tankönyv ne tartalmazzon olyan részleteket, magyarázatokat, rávezető fejtegetéseket, valamint az alkalmazás részleteihez tartozó finomabb árnyalatokat, különleges nevelő vonatkozásokat stb., amelyek a tanár egyéni felfogásától, belátásától, elhatározásától függő tényezőzők és így közlésük a tanárnak bizonyos fokú megkötöttségét eredményezheti. Ezek a részletek adják ugyanis a tanár oktató-nevelő munkájának egyéni értékét. A jó tankönyv aránylag rövid. Csak így alkalmas arra, hogy a szaktanárok iskolai munkájának igazi vezérfonala, a tanulók számára pedig az iskolai munkának mindenkor viszonylag hű visszaidézője lehessen. Miként az oktatás maga, úgy a tankönyv szerkesztésének és terjedelmének követelménye is a fejlődő lélek igényeihez igazodik. Az alsó fokon az iskolai feldolgozás aránytalanul részletesebb, bővebb és terjedelmesebb, mint amennyit annak rövid foglalatoként a tankönyvben közölni lehet. A legfelsőbb osztályokban ellenkező a helyzet, ezért itt a tankönyvben nagyobb jogosultsága van a rendszerességre és teljességre való törekvésnek. De még itt is érvényesülnie kell a fentiekben jelzett korlátozásnak, nehogy a szaktanár kénytelenségből a tankönyvbéli szöveg kijegyzésének, egyes mondatok kijelölésének időrabló és ma már nem időszerű módszeréhez forduljon. A tankönyv ábráinak sem az a rendeltetésük, hogy a szemléltetést helyettesítsék. A helyes szemléltetés éltszerűségét (*Lebensnähe*) jelent, ezt pedig a szöveg közé illesztett ábrákkal sohasem érhetjük el. A tankönyv ábráinak az a rendeltetésük, hogy az oktatás menetébe szervesen beillesztett szemléltetésre emlékeztessenek (munkára, kísérletre, élményi megfigyelésre, rajzra stb.). Célszerűbb tehát vázlatos rajzokat, mint fényképszerű képeket, jobb nagyvonalú kézrajzokat, mint aprólékos térképeket, helyesebb a szerkesztés mozzanataira emlékeztető részleteket, mint kész, bonyolult mértani ábrákat közölni.

A jó tankönyv legyen valóban vezérfonala az oktatásnak. Azzá teszi a szaktanár, ha bölcs önmérséklettel alkalmazkodik hozzá és sohasem tér el tőle, ha csak az oktatás igazi érdeke nem kényszeríti rá. A tankönyv a céltudatos oktató-nevelő munkának fontos támasza, ennél fogva a tankönyv gondolatmenetéhez való okos alkalmazkodás a tanításnak éppen nem fogyatékosága, hanem erőssége.

A tanár tervszerű előkészületének, az elmélyedő iskolai munkának és a tanuló otthoni szorgalmát és kötelességtudását fejlesztő tanulásnak egybefonódása, tehát az oktatásnak szerves egésszé kristályosodó egységessége az oktatás-nevelés eredményességének legbiztosabb záloga. A tankönyvnek az a szerepe, hogy ennek az egységnek eszköze és tényezője legyen.

Róder Pál.

IRODALOM.

Dr. Petrich Béla: A modern nyelvek tanítása. (Pedagógiai Szakkönyvek.

Szerkeszti: *Dr. Dékány István.* 5. kötet.) Budapest, 1937. Kiadja az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület. (N. 8-r., 97 l.)

Nem valami bőséges pedagógiai irodalmunknak minden számottevő gyarapodását szívesen kell fogadnunk, hisz még a részleteiben vitatható vagy éppen elhibázott, de komoly szándékú tanulmány is, minthogy érdeklődést kelt, kihívja az ellentmondást, alkalmat ad szóbeli, esetleg írásbeli megbeszélésekre, ezzel egyszersmind hozzájárul egyes kérdések tisztázásához, a tanárok pedagógiai tudatosságának fejlesztéséhez, életet, törekvést, akarást jelent s eszköze a szakadatlan tökéletesedésnek. Annál nagyobb örömmel számolunk be olyan műről, mint Petriché, mely nemcsak a kezdő nyelvtanárnak ad minden tekintetben megbízható vezérfonalat a kezébe, hanem a képzett és gyakorlott pedagógus számára is egészében kitűnő összefoglalást, részleteiben sok ösztönző gondolatot nyújt. E csinos kis kötet igen alapos elméleti tudáson és tapasztalatokban gazdag gyakorlaton épült, az idevágó terjedelmes pedagógiai irodalom mély, átfogó ismeretével. A szerző nemcsak a hazai meg a német forrásokat ismeri és aknázza ki, hanem a francia szakirodalmat is kellő figyelemben részesíti. Nagy elméleti készsége s józan, megfontolt kritikája megóvja a módszereknek és eljárásoknak oly sokszor tapasztalható elvszerűtlen, zagyva vegyítésétől, hosszú és köztudomás szerint kiváló eredményű tanításbeli gyakorlata felvértezi minden túlzás, minden át nem gondolt ötlet, minden íróasztal mellett kiagyalt, a valóságtól elszakadt elképzelés ellen.

Művének elején a módszer kialakulásának rövid történeti és kritikai áttekintését adja, kitűnő források alapján. Legrészletesebben Viëtor nézeteivel s az alapjukon épülő ú. n. direkt módszerrel foglalkozik, ami természetes, már csak a mozgalom nagyfontosságú következményei miatt is, de szüksé-